

МЕТОДОЛОГІЯ ПЕРСОНІФІКОВАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Формування сучасної освіти в Україні відображає тенденції розвитку освітніх систем у світі. Наша держава чітко визначила орієнтир на виходження в освітній простір Європи, поступово здійснює модернізацію освітньої діяльності у контексті європейських вимог, дедалі наполегливіше працює над практичним приєднанням до Болонського процесу.

Актуальність статті зумовлюється зростаючим інтересом громадськості до педагогічних персоналій. Значна частина творчих біографій уперше стає предметом наукових досліджень. Цей процес є інноваційним в історико-педагогічній науці. Багато науковців сьогодні звертаються до вивчення питань, пов'язаних із зародженням, становленням і розвитком вітчизняної педагогічної думки, спадщиною видатних учених, педагогів, а саме: Н. Гупан, Н. Демяненко, Н. Дічек, О. Любар, В. Майборода, Л. Медвідь, О. Мельничук, М. Стельмахович, Б. Ступарик, О. Сухомлинська, Т. Усатенко, Д. Федоренко та ін.

Іхні дослідження дають змогу докладно проаналізувати історико-педагогічні проблеми певного періоду і використати досягнення педагогів-науковців у сучасному освітньому процесі.

Мета статті – розкрити методологію персоніфікованого дослідження на прикладі вивчення освітньої діяльності та педагогічних поглядів В.З.Смаля (1930-1987 рр.)

Педагогічна персоналія репрезентує доробок того чи іншого педагога як індивідуального творця, але передусім, як представника педагогічної думки певної історичної епохи. Звернення до педагогічної спадщини українських педагогів, науковців, освітян дає можливість ґрунтовніше вивчити історичні закономірності, становлення і розвитку української педагогіки.

Діяльність людини в будь-якій сфері передбачає використання різноманітних методів (грец. *methodos* – спосіб пізнання) – опанування дійсності в процесі наукових досліджень. Із розвитком науки також відбувається розвиток та диференціація методів. У процесі наукових досліджень використовуються різноманітні методи пізнання, вивчення яких здійснює спеціальна наука – методологія.

В "Українському педагогічному словнику" дається таке визначення методології:

1. Сукупність прийомів дослідження, що застосовується в якійсь науці.

2. Вчення про методи пізнання та перетворення дійсності.

3. Розрізняють а) часткову методологію – сукупність методів у кожній конкретній науці; б) загальну методологію – сукупність більш загальних методів; в) філософську методологію – систему діалектичних методів, які є найзагальнішими і діють на всьому полі наукового пізнання, конкретизуючись і через загальнонаукову, і через часткову методологію [3, с. 207].

Специфічними особливостями наділена методологія науки – сфера розумової діяльності людства. Методологія науки – вчення про принципи побудови, форми і способи наукового пізнання. У вітчизняній науковій традиції методологію розглядають як учення про методи пізнання або систему наукових принципів, на основі яких базується дослідження і здійснюється вибір сукупності пізнавальних засобів, методів, прийомів.

Але ще більше проблем і невизначеності в методології персоніфікованого дослідження яке тісно пов'язане з історико-педагогічним процесом. Методологія як процес пізнання досліджується з точки зору історичної науки, а принципи і методи, як результат пізнання, відносяться до проблем педагогіки. Історико-педагогічне дослідження – це поєднання дослідження історичного періоду, та дослідження розвитку і становлення педагогічних ідей. Така невизначеність історії педагогіки, яка базується на двох різних наукових методологіях, ускладнює процес наукових досліджень даної проблематики.

Це питання сприяло активному дослідженню засад методології історико-педагогічного процесу. Починаючи з 80-х рр. ХХ ст. цією проблемою займаються: В. Ковальчук, О. Крушельницька, Н. Кушнарчук, Л. Моїсєєв, І. П'ятницька-Позднякова, Я. Скалкова, М. Скаткін, Г. Цехмістрова, В. Шейко та інші. З'являються публікації М. Богуславського, Л. Ваховського, Н. Дічек, О. Сухомлинської, присвячені обґрунтуванню нових методологічних підходів до історико-педагогічних досліджень.

З огляду на специфіку методології історико-педагогічного дослідження спробуємо визначити основні принципи і методи, на яких базується персоніфіковане дослідження.

Методологічний апарат включає в себе: принципи організації і проведення історико-педагогічного дослідження; основні підходи до висвітлення педагогічних персоналій; методи наукового дослідження, що складають загальний напрямок і визначають стратегію дослідження; науковий апарат: актуальність, наукову новизну, теоретичну і практичну значущість, об'єкт, предмет, гіпотезу, мету і завдання дослідження.

В основу принципів організації і проведення даного історико-педагогічного дослідження нами було покладено загальноприйняті принципи наукового пізнання. У дослідженні ми опиралися на класифікації принципів, запропонованої І. П'ятницькою-Поздняковою, яка визначає:

1. *Принцип єдності теорії і практики*, що є взаємообумовленими;

2. *Принцип об'єктивності*, що потребує врахування всіх факторів, які характеризують персоналію: біографічні факти, сукупність педагогічних ідей, освітню діяльність у контексті історичної епохи;

3. *Принцип конкретності*, що вказує на суттєві сторони та закономірності об'єктивних процесів і конкретні підходи до їх оцінки;

4. *Принцип розвитку*, що полягає у висвітленні наукової біографії, яка складається з характеристики основних етапів життєвого шляху з відображенням епохи, в якій жила особистість, характеристики середовища, її оточення, що вплинули на процес становлення і розвитку педагогічних поглядів;

5. *Принцип закономірності*, що характеризує явище з урахуванням емпіричних фактів певні закономірності [5, с. 15].

Педагогічна персоналія не лише характеризує педагогічні погляди, наукові інтереси і освітню діяльність особистості, а й дослідницький процес зародження, становлення і розвитку творчого шляху. Отже, існують певні підходи до висвітлення історико-педагогічної персоналії. Досліджуючи це питання, спиратимемося на праці відомих істориків педагогіки, які проводили історико-педагогічний аналіз персоналій: М. Богуславського, Н. Гупана, Н. Демяненко, Н. Дічек, О. Сухомлинської та ін.

Дослідження здійснювалося з урахуванням основних підходів, що висвітлюють педагогічну персоналію:

1. *Біографічний підхід* – це такий спосіб опрацювання, аналізу джерел, за якого біографія педагога виступає, з одного боку, визначальним фактором його творчості, а з іншого, віддзеркалює епоху в якій жив і працював учений. Біографічний підхід допомагає знайти причини появи й розвитку педагогічних ідей у різних фактах біографії, побачити за нагромадженням емпіричних фактів певні закономірності [6, с. 14].

2. *Феноменологічний підхід* розкриває значення суб'єктивного досвіду як основного вимірника сутності людської особистості. Відмова від ідеалізації, догматизму, упередженості під час аналізу та опису наукових та педагогічних поглядів персоналії [6, с. 14].

3. *Герменевтичний підхід* полягає у "мистецтві розуміння", коментування, пояснення текстів у контексті розвитку культури й освіти певної історичної епохи. За такого підходу явища й факти творчої життєдіяльності педагогів пізнаються через історико-культурні засади [6, с. 14].

4. *Синергетичний підхід* дає змогу пояснити наукові ідеї, поняття не лише педагогічними фактами, а й різноманітними нелінійними зв'язками між теоріями. Цей підхід сприяє виявленню нерозкритих чи недостатньо розкритих процесів, що були прихованим пластом історико-педагогічних досліджень [1, с. 37].

5. *Парадигмальний підхід* дає змогу розглянути логіку розвитку ідей певного педагога з позиції самої науки, основні підходи до висвітлення педагогічних персоналій, її внутрішньої динаміки, з точки зору виникнення і трансформації різних ідей, положень, вироблених науковцем окремої спільноти, що діяла в певний історичний період [1, с. 37].

У дослідженні педагогічної персоналії доцільно поєднувати згадані підходи, що дає можливість більш повно оцінити внесок педагогічних ідей ученого на розвиток сучасної педагогічної науки.

Для дослідження педагогічної персоналії нами було використано комплекс методів наукового дослідження, що складають загальний напрям і визначають стратегію дослідження:

– *аналіз, синтез, індукція і дедукція, зіставлення, систематизація й узагальнення* для виявлення об'єктивних даних творчого доробку вченого, системи педагогічних поглядів із урахуванням розвитку педагогічної думки в Україні у ХХ ст.;

– *пошуково-бібліографічний, зіставно-порівняльний аналіз* наукової літератури та архівних матеріалів із теми дослідження;

– *біографічний, хронологічний* – для вивчення життєдіяльності вченого та його наукового доробку, визначення місця біографії педагога в соціокультурному середовищі й висвітлення її взаємозв'язку з історією суспільства певного періоду;

– *періодизація* – для розгляду педагогічних поглядів науковця в динаміці та часовій послідовності, згідно з виділеними періодами життєвого і творчого шляху;

– *контент-аналіз* – для вивчення нормативно-правової бази, документальної інформації;

– *інтерпретація і структурно-прогностичний метод* – для формулювання висновків та пропозицій;

– *соціологічні* (відбір, класифікація та періодизація історичних фактів, письмове й усне опитування, прогнозування), що дали можливість здійснити

актуалізацію досвіду вченого, визначити можливості й перспективи використання історико-педагогічної спадщини в сучасній педагогічній науці.

Урахування принципів і використання основних підходів до організації і проведення історико-педагогічного дослідження зумовило основне припущення дослідження – гіпотезу. **Гіпотеза дослідження** полягає у твердженні, що впровадження і використання теоретичних розробок і положень, історичного досвіду, висновків та пропозицій сприятиме збагаченню історико-педагогічних знань, поліпшенню навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах, удосконаленню і покращенню підготовки майбутніх учителів.

Доведення гіпотези та реалізація основних завдань обумовило етапність проведення дослідження. Дослідження здійснювалося у три етапи науково-педагогічного пошуку, що відрізнялися цілями і завданнями, діяльністю з їх реалізації, методами досягнення результатів.

На першому етапі – *аналітико-ознайомлюваному* на основі аналізу пошуково-бібліографічного, зіставно-порівняльного, періодизації, методу історико-педагогічного аналізу історичної, педагогічної і наукової літератури, нормативних документів і досвіду роботи розкрито стан досліджуваної проблеми. Здійснено пошук та аналіз бібліографічних каталогів, архівних фондів, основних першоджерел, що стосувалися обраної проблеми, зібраних основних праць педагога, що складають науково-педагогічну спадщину вченого.

Основними методами цього етапу, використаними для пошуку бібліотечних та архівних фондів, аналізу друкованих та архівних матеріалів, узагальнення та систематизації отриманих результатів, були *пошуково-бібліографічний та зіставно-порівняльний*. Використання даних методів дало можливість вивчити документи і матеріали з фондів Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (Ф. 166), Державного архіву м. Києва (Ф. № Р. – 346). До основних документів належать: особова справа; документи про присудження вченого звання професора кандидату педагогічних наук В. Смалю; річні звіти з навчально-методичної та виховної роботи КДПІ ім. О.М. Горького; протоколи засідань кафедри педагогіки, за період перебування В. Смалю на посаді завідувача кафедри та проректора з навчальної роботи. Про міжнародні зв'язки і участь у них В. Смалю свідчили: звіт Міністерства освіти УРСР про наукові та культурні зв'язки з зарубіжними країнами; звіти працівників народної освіти УРСР, які були у відрядженні за кордоном з метою обміну досвідом. Аналіз даних архівних джерел дав підстави на основі використання *загальнонаукових методів*: аналізу, синтезу, зіставлення, систематизації і узагальнення, виділити основні етапи освітньої та педагогічної діяльності вченого: педагогічний – 1948-1955 рр.; науково-педагогічний – 1955-1967 рр.; науково-управлінський – 1967-1987 рр.

Метод історико-педагогічного аналізу історичної і педагогічної літератури, дав підстави виявити характерні особливості історичного періоду, в якому працював В. Смалю, що суттєво вплинув на основні напрями освітньої діяльності та формування науково-педагогічних поглядів науковця і педагога.

Метод періодизації дозволив розглянути педагогічні погляди В. Смалю в динаміці та часовій послідовності відповідно до виділених періодів життєвого і творчого шляху.

Окремим напрямом дослідження було вивчення науково-педагогічної спадщини В. Смалю, що складається з більше ніж ста друкованих робіт науковця. Аналіз наукових робіт ученого: монографій, підручників, нарисів, хрестоматій, брошур, статей у педагогічній періодиці, енциклопедичних статей-довідок дало підстави виділити основні напрями історико-педагогічних досліджень В. Смалю: вивчення історії народної освіти і педагогічної науки в Україні, досвіду організації навчально-виховного процесу за кордоном, педагогічної спадщини видатних педагогів.

Освітня діяльність В. Смалю здійснювалася на посадах завідувача кафедри педагогіки і проректора з навчальної роботи КДПІ ім. О.М. Горького тому необхідним для дослідження було вивчення нормативно-правової бази й документальної інформації діяльності ВНЗ. Метод *контент-аналізу* дозволив вивчити основні закони СРСР про народну освіту, положення про кафедри вищих навчальних закладів СРСР та організацію навчально-виховного процесу у ВНЗ.

Ще одну групу методів, що були використані на першому етапі складають *соціологічні*, а саме опитування, інтерв'ю і бесіди з родиною, колегами співробітниками, аспірантами і учнями В. Смалю. Т. Смалю, дружина В. Смалю, надала інформацію про нього як про людину: риси характеру, звички, захоплення. Його колеги В. Майборода, О. Падалка, Л. Вовк, Н. Калениченко охарактеризували В. Смалю, як досвідченого керівника, талановитого управління, майстерного викладача і справжнього товариша. Саме спогади сучасників В. Смалю дали можливість наповнити дослідження не лише науковими фактами, а й реальними подіями з життя видатного педагога, науковця і людини з великої букви. Наприкінці етапу сформульовано основну ідею і концепцію дисертаційного дослідження.

На другому – *діагностично-пошуковому етапі* на основі історико-ретроспективного методу сформульовано основні гіпотетичні припущення, визначено мету, завдання дослідження, його об'єкт та предмет, розроблено концепцію та методичні засади, здійснено аналіз змісту й основних напрямів освітньої діяльності В. Смалю, розкрито історико-педагогічні погляди вченого.

На цьому етапі підготовлено і впроваджено факультативний курс "Життєвий шлях та науково-педагогічні погляди В. Смалю". Основними завданнями курсу було: розширити і поглибити знання з історії педагогіки шляхом звернення до педагогічної спадщини видатного педагога В. Смалю; сприяти формуванню критичного мислення вчителів, їх особистісному росту; усвідомлення величчя та самобутності педагога й важливості його наукових ідей і практичного досвіду для розвитку педагогічної думки в Україні; формувати у вчителів уміння аналізувати педагогічні ситуації, виявляти зв'язки між педагогічною діяльністю вченого і актуальними проблемами сьогодення.

На третьому – *концептуально-моделювальному етапі* уточнено понятійно-термінологічний апарат дослідження, здійснено систематизацію і узагальнення результатів дослідження, визначено можливість використання досвіду освітньої діяльності та науково-педагогічних поглядів В. Смалю в практиці діяльності ВНЗ і підготовці майбутніх педагогічних кадрів.

Основними методами, використаними на третьому етапі, стали *методи інтерпретації й узагальнення опрацьованих матеріалів* для формування висновків і *прогнозування* з метою з'ясування цінності використання освітньої та наукової спадщини В. Смалю для розвитку педагогічної думки в Україні.

Педагогічна персоналія завжди буде в центрі історико-педагогічних досліджень тому, що дослідження педагогічної спадщини видатних учених науковців, педагогів дає змогу об'єктивно відтворювати минуле, адекватно сприймати теперішнє і свідомо прогнозувати майбутнє.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Богуславський М.* Структура сучасного історико-педагогічного знання / М. Богуславський // Шлях освіти. – 1999. – № 1. – С. 37–40.
2. *Ваховський Л.* Методологія дослідження історико-педагогічного процесу: постановка проблеми / Л. Ваховський // Шлях освіти. – 2005. – № 4. – С. 7–9.
3. *Гончаренко С.* Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – Київ: Либідь, 1997. – 367 с.
4. *Дічек Н. П.* Біографічний метод як інструмент дослідження вітчизняної історії педагогіки / Н. П. Дічек // Шлях освіти. – 2001. – № 4. – С. 15–19.
5. *П'ятницька-Позднякова І. С.* Основи наукових досліджень у вищій школі: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / І. С. П'ятницька-Позднякова. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 116 с.
6. *Сухомлинська О. В.* Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / О.В. Сухомлинська. – К.: А.П.Н., 2003. – 68 с.

Подано до редакції 17.05.10

РЕЗЮМЕ

У статті аналізується методологія персоніфікованого дослідження; розкриваються принципи організації і проведення історико-педагогічного дослідження, основні підходи до висвітлення педагогічних персоналії та методи наукового дослідження,

Ключові слова: методологія, персоналія, історико-педагогічне дослідження, вчений, педагог.

О.А. Адаменко
МЕТОДОЛОГІЯ ПЕРСОНІФІЦІРОВАННОГО ІССЛЕДОВАНИЯ

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается методология персонифицированного исследования; раскрываются принципы организации и проведения историко-педагогического исследования, основные подходы к изучению педагогической персоналии и методы научного исследования.

Ключевые слова: методология, персоналия, историко-педагогическое исследование, ученый, педагог.

О.О. Adamenko

The author analyzes methodology of personified research; reveals principles of organization and holding of historical and pedagogical research, some main approaches to the study of teaching personalities and methods of scientific research.

Keywords: methodology, personality, historical and pedagogical research, scientist, teacher.
